

Διερεύνηση επιπέδων ψυχικής ανθεκτικότητας και άγχους μαθητών Δημοτικού κατά την περίοδο της πανδημίας Covid-19

Αλέξανδρος-Σταμάτιος Αντωνίου, Ειρήνη Παλιβάκου

Εισαγωγή

Η εκδήλωση της νόσου του νέου κορωνοϊού (Covid-19) πρωτοεμφανίστηκε στην επαρχιακή πόλη Wuhan της Κίνας στα τέλη του 2019. Ο ιός μεταδόθηκε με ταχύτατους ρυθμούς σε ολόκληρο τον κόσμο μολύνοντας μεγάλο αριθμό ατόμων και προκαλώντας τους μια οξεία μορφή πνευμονίας (Liu et al., 2020). Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (Π.Ο.Υ.) λίγους μήνες μετά, τον Μάρτιο του 2020, ανακοίνωσε ότι ο πλανήτης βρίσκεται αντιμέτωπος με μια νέα πανδημία θέτοντας τον κόσμο σε κατάσταση μεγίστης επαγρύπνησης (World Health Organization, 2020). Με βάση τα στοιχεία που δημοσιεύονται καθημερινά από ερευνητική ομάδα του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης διαπιστώνεται ότι ήδη σχεδόν 5 εκατομμύρια άνθρωποι παγκοσμίως έχουν χάσει τη ζωή τους και 219 εκατομμύρια έχουν μολυνθεί, ενώ ο κίνδυνος για την ανθρώπινη ζωή συνεχίζει ακόμα να υφίσταται με τις μεταλλάξεις του ιού να κυριαρχούν (Ritchie et al., 2020).

Και η Ελλάδα είναι μια από τις χώρες που έχει επηρεαστεί από την πανδημία σε κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο αφού αναγκάστηκε όπως και πολλές άλλες να επιβάλλει αυστηρά μέτρα κοινωνικής αποστασιοποίησης για τον περιορισμό της διασποράς του ιού στην κοινότητα, με την εφαρμογή γενικού εγκλεισμού για μεγάλα χρονικά διαστήματα, τη διακοπή της εκπαιδευτικής διαδικασίας σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης και την αυστηρή επίβλεψη των πολιτών για την τήρηση των υγειονομικών μέτρων (Fouda, Mahmoudi, Moy, & Paolucci, 2020). Τα παιδιά αποτέλεσαν μια από εκείνες τις ομάδες του πληθυσμού που αναγκάστηκε να προσαρμοστεί στα νέα δεδομένα της «καραντίνας», της συμμετοχής στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση, της απομάκρυνσης από τους συγγενείς (κυρίως παππούδες) και τους συνομηλίκους και της διακοπής των εξωσχολικών τους δραστηριοτήτων (Magklara et al., 2020). Οι ερευνητές επισημαίνουν ότι τα μέτρα αυτά ενδέχεται να επιφέρουν δυσμενείς ψυχολογικές επιπτώσεις στους νέους τόσο βραχυπρόθεσμα όσο και μακροπρόθεσμα με εκτεινόμενες επιπτώσεις έως τον ενήλικο βίο (Liu et al., 2020). Η ανταπόκριση ενός παιδιού σε καταστάσεις κρίσης εξαρτάται από την προγενέστερη

έκθεσή του σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης, τη σωματική και ψυχική του υγεία, τις κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες της οικογένειάς του και το πολιτιστικό του υπόβαθρο (Dalton, Rapa, & Stein, 2020).

Μέσω αρκετών συναφών μελετών διαπιστώνεται ότι σε περιόδους κρίσης η ψυχική ευεξία των παιδιών επηρεάζεται, καθώς φαίνεται να εμφανίζουν άγχος, κατάθλιψη, Διαταραχή Στρες μετά από Ψυχοτραυματικό Γεγονός (PTSD), διαταραχές στον ύπνο και στην πρόσληψη τροφής καθώς και δυσκολίες στις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις (Brooks et al., 2020· Mactavish et al., 2021). Σε πρόσφατη μελέτη που πραγματοποιήθηκε στην Κίνα κατά την περίοδο της πανδημίας με σκοπό τη διερεύνηση συναισθηματικών και συμπεριφορικών προβλημάτων σε παιδιά και εφήβους διαπιστώθηκε ότι η πλειοψηφία εμφάνιζε έντονη προσκόλληση, διάσπαση προσοχής, εκνευρισμό και φόβο για μόλυνση μέλους της οικογένειάς τους (Jiao et al., 2020). Είναι αναμενόμενο τα παιδιά να νιώθουν έντονη ψυχική δυσφορία καθώς βρέθηκαν ξαφνικά σε καθεστώς «εγκλεισμού» με τους γονείς ή/και τους συγγενείς τους, το καθημερινό τους πρόγραμμα άλλαξε άρδην και η επαφή με τους συνομηλίκους τους διεκόπη αιφνίδια.

Ωστόσο, ο ψυχοσυναισθηματικός και σωματικός αντίκτυπος εξαιτίας του κορωνοϊού ενδέχεται να αποδειχθεί ακόμη μεγαλύτερος στις περιπτώσεις εκείνες που τα παιδιά έχουν μολυνθεί από τον ιό και βρίσκονται σε κατάσταση εγκλεισμού, σε νοσηλεία σε νοσοκομεία μακριά από τους γονείς τους ή βρίσκονται μόνοι τους καθώς κάποιος γονέας ή φροντιστής έχει μολυνθεί ή ακόμη και έχει καταλήξει λόγω του κορωνοϊού. Υπό αυτές τις συνθήκες, τα παιδιά φαίνεται να είναι πιο ευάλωτα για την εμφάνιση προβλημάτων ψυχικής υγείας (Viner et al., 2020). Μια σειρά από προσωπικούς και διαπροσωπικούς παράγοντες, όπως η ηλικία, η προσωπικότητα, το αναπτυξιακό επίπεδο, οι γνωστικές και συναισθηματικές ικανότητες, οι στρατηγικές αντιμετώπισης και η ψυχική ανθεκτικότητα είναι δυνατόν να επηρεάσουν τις αντιδράσεις των παιδιών και των οικογενειών του σε καταστάσεις κρίσεων (Αντωνίου, Greenglass, Δημόπουλος, Χρούσος, Παπαγεωργίου & Τούντας, 2022· Trickey et al., 2012).

Ψυχική ανθεκτικότητα

Η δυνατότητα αντιμετώπισης μιας πανδημίας έγκειται στην αξιοποίηση και ενδυνάμωση της ψυχικής ανθεκτικότητας του ατόμου και της κοινότητας. Η ψυχική ανθεκτικότητα αναφέρεται σε μια δυναμική διαδικασία θετικής προσαρμογής παρά την ύπαρξη δυσχερών και αντίξοων συνθηκών και παρά την έκθεση σε παράγοντες επικινδυνότητας (Luther, 2006· Masten, 2001). Το σύνολο σχεδόν των ανθρώπων διαθέτουν εκ φύσεως τη δυνατότητα της ανθεκτι-

κότητας, χωρίς όμως αυτό να είναι ως κάτι αυστηρώς καθορισμένο. Συνίσταται ως ένας συνδυασμός δεξιοτήτων και θετικών στάσεων που αποκομίζουν οι άνθρωποι από τις σχέσεις και τις εμπειρίες τους. Αυτές οι στάσεις βοηθούν τα άτομα να επιλύουν προβλήματα, να αντιμετωπίζουν αποτελεσματικά τις προσκλήσεις της ζωής και να υπερβαίνουν τις απογοητεύσεις που βιώνουν (Hoffman, 2012). Πρόκειται, κατ' ουσίαν, για μια πολυεπίπεδη αλληλεπίδραση μεταξύ προστατευτικών παραγόντων και παραμέτρων επικινδυνότητας του ατόμου και του ευρύτερου περιβάλλοντός του, η οποία όμως ενδέχεται να μεταβάλλεται ανά περιόδους χωρίς να αναφέρεται αποκλειστικά στην έννοια ενός σταθερού ατομικού γνωρίσματος ή χαρακτηριστικού (Motti-Stefanidi, 2018· Ungar & Liebenberg, 2011).

Μελέτες έχουν δείξει ότι κατά τη διάρκεια τραυματικών γεγονότων, ορισμένοι άνθρωποι μπορούν να αντιμετωπίζουν τις προκλήσεις επιδεικνύοντας προσαρμοστικότητα στα νέα γεγονότα λόγω ανάπτυξης της ψυχικής τους ανθεκτικότητας (Madrid, Grant, Reilly, & Redlener, 2006). Φαίνεται ότι η ανθεκτικότητα σχετίζεται θετικά με συμπεριφορές που προάγουν την ψυχική υγεία καθώς βρέθηκε ότι οι «ανθεκτικοί» νέοι ήταν σε θέση μέσω δικών τους ιδεών να αντιμετωπίζουν τις δυσκολίες κατά τη διάρκεια μιας πανδημίας (Naeem et al., 2020).

Η ψυχική ανθεκτικότητα βρέθηκε στο επίκεντρο του επιστημονικού ενδιαφέροντος καθώς κατά τα τελευταία χρόνια ο πλανήτης αντιμετωπίζει τον κοινό στρεσογόνο παράγοντα της πανδημίας του SARS-CoV-2 (Covid-19). Άλλες μελέτες έχουν επανειλημμένως δείξει ότι τα άτομα που επιδίδονται σε «ανθεκτικές» συμπεριφορές, όπως η φροντίδα της ψυχικής τους υγείας και η χρήση πρακτικών μείωσης του στρες, μπορούν να προσαρμόζονται και να ανταποκρίνονται σε αντιξοότητες (Liu, Reed, & Girard, 2017· Masten, 2019). Οι Masten και Motti-Stefanidi (2020) επισημαίνουν ότι η ψυχική ανθεκτικότητα των παιδιών σε περιόδους κρίσης, όπως αυτής του Covid-19, εξαρτάται από την αλληλεπίδραση πολλών συστημάτων που σχετίζονται με το ίδιο το παιδί, τις σχέσεις του με την οικογένειά του, τους φροντιστές και τους φίλους του αλλά και με μια σειρά από πόρους που του παρέχονται από την οικογένεια, το σχολείο και την κοινότητα. Κατά τον τρόπο αυτό, τονίζεται η σημασία της συνεργασίας και της συλλογικής σύμπραξης για την ψυχική ενδυνάμωση και ευεξία των νέων.

Εξετάζοντας τα επίπεδα ψυχικής ανθεκτικότητας σε μαθητές σχολικής ηλικίας διαπιστώθηκε ότι υπάρχει ένα ποσοστό μαθητών που αντιμετώπισε με αποτελεσματικότητα τις δυσκολίες και τα νέα δεδομένα που επέφερε ο κορωνοϊός και μπόρεσε να προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες (Verger, Urbanowicz, Shankland, & McAloney-Kocaman, 2021). Συγκεκριμένα, τα παιδιά δεν είναι

σε θέση γνωστικά να κατανοήσουν το βαθμό του κινδύνου και τις επιπτώσεις από την πανδημία, σε αντίθεση με τους εφήβους που έχουν αναπτυχθεί γνωστικά, είναι πιο ώριμοι και διαθέτουν περισσότερες εμπειρίες και βιώματα (Duan et al., 2020). Επίσης, οι έφηβοι επηρεάζονται σε μικρότερο βαθμό από τα παιδιά προσχολικής ηλικίας που αποδεικνύονται πιο ευαίσθητα σε επιδράσεις του περιβάλλοντος λόγω του εγκλεισμού και της απομάκρυνσης από το σχολείο (Tso et al., 2020). Ακόμη, η ενασχόληση με δημιουργικές δραστηριότητες, η επικοινωνία με τους γονείς και τα αδέρφια τους (Prime, Wade, & Browne, 2020) και η διατήρηση σε μεγάλο βαθμό της καθημερινής τους ρουτίνας φάνηκε να συμβάλλει στη μείωση των επιπέδων στρες τόσο στα παιδιά όσο και στους γονείς τους (Dvorsky, Breaux, & Becker, 2020).

Ως προς το φύλο, δεν προκύπτει στις περισσότερες μελέτες, κάποια διαφοροποίηση μεταξύ των μαθητών λόγω της ηλικίας (Duan et al., 2020. Tso et al., 2020). Ωστόσο, τα κορίτσια εμφανίζουν εσωτερικευμένα προβλήματα συγκριτικά με τα αγόρια τα οποία φαίνεται να εκδηλώνουν μεγαλύτερη επιθετικότητα, διάσπαση προσοχής, παρορμητικότητα, υπερκινητικότητα και ανησυχία κατά την παιδική ηλικία (Zhou et al., 2020). Παράλληλα, ο εγκλεισμός και η εξ αποστάσεως εκπαίδευση παρείχε την ευκαιρία σε ορισμένους μαθητές να αποκτήσουν κίνητρα μάθησης, υψηλότερα επίπεδα αυτοαποτελεσματικότητας, αντιληπτική ικανότητα και επιμονή. Η απομάκρυνση από το ανταγωνιστικό και στρεσογόνο περιβάλλον του σχολείου τους βοήθησε να βελτιώσουν τις σχολικές τους επιδόσεις, να ενισχύσουν τις δεξιότητες αυτορρυθμιζόμενης μάθησης και να μειώσουν το άγχος για τα μαθήματα (Dvorsky, Breaux, & Becker, 2020).

Άγχος

Ψυχικές διαταραχές φαίνεται να εμφανίζονται ολοένα και συχνότερα σε μαθητές σχολικής ηλικίας (6-12 ετών) κατά τα τελευταία χρόνια βάσει των στοιχείων που δημοσιεύονται από τον Π.Ο.Υ. (Kyu et al., 2016). Συγκεκριμένα, εκτιμάται ότι το 10-20% των παιδιών παγκοσμίως εκδηλώνει συμπτώματα άγχους και κατάθλιψης, ενώ μεγάλος αριθμός συμπεριφορικών και συναισθηματικών διαταραχών εμφανίζονται σε μαθητές ηλικίας 6-16 ετών (Polanczyk et al., 2015). Μελέτη στην Κίνα του Wang και των συνεργατών (2020) έχει δείξει ότι κατά το διάστημα του εγκλεισμού, τα ποσοστά άγχους και κατάθλιψης αυξήθηκαν τόσο σε ενηλίκους όσο και σε παιδιά. Ο Xie και οι συνεργάτες του (2020) εξετάζοντας τα συμπτώματα άγχους και κατάθλιψης σε μαθητές δημοτικού στην πόλη Wuhan, αναφέρουν ότι το 18,9% των μαθητών σε διάστημα δύο μηνών μετά την έναρξη της πρώτης «καραντίνας» εμφάνιζε συμπτώματα άγχους και το 22,6% συμπτώματα κατάθλιψης. Ακόμη, οι Zhou et al. (2020)

αναφέρουν ότι το 44% των παιδιών στο ηλικιακό φάσμα 12-18 ετών εμφάνισαν συμπτώματα κατάθλιψης, το 37% εκδήλωσε άγχος και το 31% είχε και τους δύο τύπους συμπτωμάτων. Υψηλά επίπεδα άγχους και καταθλιπτικών συμπτωμάτων επισημάνθηκαν πρόσφατα από τους Duan et al. (2020) σε παιδιά και εφήβους συγκριτικά με μελέτες που είχαν πραγματοποιηθεί ένα χρόνο πριν την έναρξη της πανδημίας.

Ο αρνητικός αντίκτυπος της πανδημίας στην ψυχική υγεία των παιδιών υπογραμμίζεται σε έρευνα που διεξήχθη στην Ινδία (Saurabh & Ranjan, 2020) και τη Βραζιλία (Garcia de Avila et al., 2020) καθώς διαπιστώθηκε ότι τα παιδιά εξέφραζαν έντονες ανησυχίες, αδυναμία, άγχος και φόβο. Ομοίως, μελέτες στις ΗΠΑ αναφέρουν ότι πλήττεται η ψυχική ευεξία των παιδιών και παρατηρούνται προβλήματα συμπεριφοράς λόγω της πανδημίας, του εγκλεισμού και της απομάκρυνσης από το σχολικό περιβάλλον (Gassman-Pines, Ananat, & Fitz-Henley, 2020· Patrick, et al., 2020). Ειδικότερα, τα παιδιά εκδήλωναν έντονη ανησυχία για τα άτομα της οικογένειάς τους και φόβο μήπως νοσήσουν είτε τα ίδια είτε κάποιος γονέας από Covid-19. Στις περιπτώσεις δε που είχαν νοσήσει τα ίδια, βίωναν άγχος μήπως μεταδώσουν στους υπόλοιπους τον ιό και η νόσηση αυτή οδηγήσει στο θάνατό τους (Duan et al., 2020).

Από την άλλη πλευρά, έρευνες που διεξήχθησαν στον ευρωπαϊκό χώρο και την Ελλάδα με αντίστοιχα δείγματα έδειξαν ότι τα επίπεδα άγχους των παιδιών φαίνεται να αυξήθηκαν πολύ λίγο (Orgilés et al., 2020. Ravens-Sieberer et al., 2021· Siachpazidou et al., 2021). Η συμβολή των γονέων στη διαχείριση και την προσαρμογή των παιδιών τους στους περιορισμούς, η αποφυγή συγκρούσεων, το αρμονικό οικογενειακό περιβάλλον αλλά και η ενασχόληση των παιδιών με δημιουργικές δραστηριότητες φαίνεται να συνέβαλαν στην αποφυγή ψυχοπαθολογικών συμπεριφορών.

Οι Καρτέρης και Αντωνίου (2017) διαπιστώνουν ότι ως προς την εμφάνιση συμπτωμάτων άγχους σε μαθητές δημοτικού δεν εντοπίζονται διαφυλικές διαφορές αν και τα κορίτσια εμφανίζουν τα πρώτα συμπτώματα σε μικρότερη ηλικία συγκριτικά με τα αγόρια. Μελέτες σε παιδιά κατά το διάστημα του εγκλεισμού δεν αναφέρουν κάποια σχέση μεταξύ δημογραφικών χαρακτηριστικών και συμπτωμάτων άγχους (Yue, Zang, Le & An, 2020). Τονίζεται ότι τα παιδιά με αγχώδεις διαταραχές πριν από την πανδημία επηρεάστηκαν αρνητικά αν και φάνηκε ότι διαχειρίστηκαν τις καταστάσεις πιο αποτελεσματικά χρησιμοποιώντας στρατηγικές αντιμετώπισης στρεσογόνων παραγόντων (Lavigne-Cervan et al., 2021).

Σκοπός της παρούσας έρευνας αποτελεί η διερεύνηση των επιπέδων ψυχικής ανθεκτικότητας σε μαθητές των δύο τελευταίων τάξεων του δημοτικού σχολείου όπως και του άγχους κατά την περίοδο του δεύτερου και τρίτου κύ-

ματος της πανδημίας Covid-19 λαμβάνοντας υπ' όψιν τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων. Με βάση τη διεθνή βιβλιογραφία αναμένεται ότι οι μαθητές δημοτικού θα αναφέρουν υψηλά επίπεδα ανθεκτικότητας χωρίς να εμφανίζονται διαφυλικές διαφορές ενώ θετική συσχέτιση αναμένεται μεταξύ της σχολικής επίδοσης και της ψυχικής ανθεκτικότητας. Ακόμη, αναμένεται να σημειωθεί ενασχόληση των νέων με δημιουργικές δραστηριότητες κατά το διάστημα του εγκλεισμού. Επιπλέον, σημαντικά ευρήματα είναι πιθανόν να εντοπιστούν όσον αφορά τα ερωτήματα για τον κορωνοϊό που αφορούν τη μόλυνση από τον Covid-19 κάποιου μέλους της οικογένειας και την ύπαρξη ευπαθών ομάδων σε αυτήν.

Μεθοδολογία

Δείγμα

Στην παρούσα έρευνα συμμετείχαν συνολικά 187 μαθητές πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης δημόσιων και ιδιωτικών ελληνικών εκπαιδευτικών σχολικών μονάδων και φοιτούσαν κατά το σχολικό έτος 2020-2021 στην Ε' ($N = 91$) και Στ' ($N = 96$) τάξη του Δημοτικού αντίστοιχα. Στο δείγμα συμμετείχαν 93 (49,7%) κορίτσια και 94 (50,2%) αγόρια, ηλικίας από 9-12 ετών. Η πλειοψηφία των συμμετεχόντων χαρακτήρισε την επίδοσή της τον τελευταίο χρόνο *άριστη* (109 μαθητές/ 33,31%) και ακολουθούν όσοι τη χαρακτήρισαν *καλή* (63 μαθητές/ 32,81%) και *μέτρια* (10 μαθητές/ 23,69%) ενώ ελάχιστοι δήλωσαν ότι ήταν *χαμηλή* ή *πολύ χαμηλή* (5 μαθητές/ 10,19%) και με αναφορά στην περσινή τους βαθμολογία. Ως προς το επάγγελμα των γονέων διαπιστώθηκε ποικιλομορφία, ενώ στο ερώτημα σχετικά με ποιον διαμένουν, η πλειοψηφία του δείγματος απάντησε και με τους δυο γονείς (63%) ενώ και με κάποιο ηλικιωμένο άτομο το 19,2%. Οι μονογονεϊκές οικογένειες ήταν σε ποσοστό 12,2% και με κάποιο ηλικιωμένο άτομο το 5,8%. Η πλειοψηφία των παιδιών ανέφερε ότι είχε τουλάχιστον έναν αδελφό/ή (77%). Στο ερώτημα που αφορά τις δραστηριότητες και τα ενδιαφέροντά τους, αρκετοί μαθητές απάντησαν ότι ασχολούνταν πολύ με τη μουσική (49,2%), τη ζωγραφική (36%), τον αθλητισμό (34%), τα ηλεκτρονικά παιχνίδια (31%) ενώ σε πιο χαμηλά ποσοστά ήταν η ενασχόληση με τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (24%) και τη ρομποτική (15%). Σε ερωτήσεις που αφορούσαν τον κορωνοϊό και την ύπαρξη κάποιου στενού οικογενειακού τους προσώπου που ανήκει σε ευπαθή ομάδα, θετικά απάντησε το 49,7%, ενώ σε ποσοστό 14% απάντησαν καταφατικά στο ερώτημα για το αν κάποιος από την οικογένεια έχει νοσήσει από Covid-19.

Μέσα Συλλογής Δεδομένων

Στους συμμετέχοντες χορηγήθηκε ερωτηματολόγιο το οποίο περιελάμβανε τρεις κλίμακες και πληροφορίες για τα δημογραφικά τους χαρακτηριστικά. Για την μέτρηση της ψυχικής ανθεκτικότητας χρησιμοποιήθηκε το πρωτότυπο ερωτηματολόγιο μεταφρασμένο στα ελληνικά *The Child and Youth Resilience Measure* (CYRM-12) των Liebenberg, Ungar και LeBlanc (2013) που αποτελεί τη σύντομη εκδοχή του αντίστοιχου αρχικού ερωτηματολογίου των 28 ερωτήσεων των Ungar και Liebenberg (2011) ($\alpha = 0,840$). Η κλίμακα περιείχε 12 προτάσεις που συνέθεταν τρεις υποκλίμακες οι οποίες αξιολογούν τις ατομικές δυνατότητες/πόρους, τις σχέσεις με τους κύριους φροντιστές και παράγοντες που διευκολύνουν την αίσθηση του ανήκειν με κλίμακα Likert που κυμαινόταν από 1-3 με τους μαθητές να καλούνται να επιλέξουν αν ισχύουν για αυτούς ή όχι οι συγκεκριμένες προτάσεις.

Ακόμη, για την εξέταση των επιπέδων άγχους χρησιμοποιήθηκε η κλίμακα *State-Trait Anxiety Inventory for Children* (STAIC) των Spielberger, Edwards, Lushene, Montuori και Platzek (1973), σταθμισμένη στα ελληνικά από τους Psychountaki, Zervas, Karteroliotis και Spielberger (2003). Στην παρούσα μελέτη, στηριζόμενοι στην ελληνική στάθμιση χρησιμοποιήθηκε μια εκ των δύο υποκλιμάκων, το άγχος-προδιάθεσης (Anxiety-trait/ A-Trait, $\alpha = 0,80$) αποτελούμενη από είκοσι ερωτήσεις σε κλίμακα Likert (1-3: σχεδόν ποτέ, μερικές φορές, πολύ συχνά) ζητώντας από τα παιδιά να προσδιορίσουν σε κάθε πρόταση τη συχνότητα εμφάνισης της συμπεριφοράς που περιγραφόταν.

Διαδικασία Χορήγησης

Τα δεδομένα συνελέγησαν κατά την περίοδο της δεύτερης και τρίτης «καραντίνας» στην Ελλάδα (Δεκέμβριος 2020 - Μάιος 2021) με τη μέθοδο του ηλεκτρονικού ερωτηματολογίου το οποίο απεστάλη στο ηλεκτρονικό ταχυδρομείο των γονέων και κηδεμόνων των μαθητών και μαθητριών και σε διευθυντές σχολείων πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης με σκοπό την προώθησή του σε οικογένειες μαθητών. Παράλληλα, μαζί με τα ερωτηματολόγια, οι γονείς και οι κηδεμόνες των ανηλίκων λάμβαναν και ενημερωτικό σημείωμα με το οποίο ενημερώνονταν για τον σκοπό της μελέτης, την εμπιστευτικότητα και την ανωνυμία των απαντήσεων των παιδιών τους τηρουμένων όσων ισχύουν περί προστασίας προσωπικών δεδομένων από τον Ευρωπαϊκό Κανονισμό Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων και τη σχετική ελληνική νομοθεσία.

Αποτελέσματα

Εξετάζοντας τα δεδομένα ως προς την κλίμακα ψυχικής ανθεκτικότητας διαπιστώθηκε η ύπαρξη μη στατιστικώς σημαντικών διαφορών ($p = 0,127$) μεταξύ κοριτσιών και αγοριών ($M = 34$, $SD = 6$ και $M = 34$, $SD = 4$) και ελέγχους Mann-Whitney U ($U = 3821$). Στη συνέχεια ελέγχθηκε αν διαφοροποιείται η ψυχική ανθεκτικότητα με βάση τα διαφορετικά επίπεδα της σχολικής επίδοσης με χρήση ανάλυσης διακύμανσης (ANOVA) και post-hoc έλεγχο Games-Howell. Πιο συγκεκριμένα, βρέθηκε ότι οι μαθητές που χαρακτήρισαν την σχολική τους επίδοση «άριστη» και «πολύ καλή» ανέφεραν υψηλότερα επίπεδα ανθεκτικότητας ($M = 33,31$, $SD = 3,88$ και αντίστοιχα $M = 32,81$ και $SD = 3,61$) σε σύγκριση με αυτούς που την αξιολόγησαν ως «μέτρια» και «χαμηλή» ($M = 23,63$ και $SD = 3,88$). Στατιστικώς σημαντική διαφορά σχετίζεται με τη σχολική επίδοση των μαθητών το τελευταίο διάστημα: $F = 36,09$, $p < 0,001$.

Πίνακας 1:

Συγκρίσεις μέσων όρων της Ψυχικής Ανθεκτικότητας και του Άγχους προδιάθεσης ως προς διάφορα δημογραφικά χαρακτηριστικά

			Ψυχική Ανθεκτικότητα (CYRM)	U/t/F	p
Φύλο	Αγόρια (n = 94)	Mdn	34,00	3821,0	0,127
		IQR	6,00		
	Κορίτσια (n = 93)	Mdn	34,00		
		IQR	4,00		
Σχολική επίδοση	Έως μέτρια (n = 16)	M	23,63	36,09	< 0,001
		SD	8,06		
	Πολύ καλή (n = 62)	M	32,81		
		SD	3,61		
	Άριστη (n = 109)	M	33,31		
		SD	3,88		
			Άγχος προδιάθεσης (STAIC A-Trait)		
Ανήκει κάποιος από την οικογένεια σε ευπαθή ομάδα;	Ναι (n = 92)	M	31,86	-2,14	0,033
		SD	10,59		
	Όχι (n = 95)	M	35,40		
		SD	11,93		
Έχει νοσήσει κάποιος από την οικογένεια από Covid-19;	Ναι (n = 26)	M	33,85	0,09	0,928
		SD	8,53		
	Όχι (n = 161)	M	33,63		
		SD	11,82		

Με έντονη γραφή σημειώνονται οι στατιστικά σημαντικές διαφορές σε επίπεδο σημαντικότητας 5%.

Ως προς το άγχος-προδιάθεσης (STAIC A-Trait) δεν βρέθηκαν στατιστικώς σημαντικές διαφορές με βάση το φύλο των μαθητών, την σχολική επίδοση και τα άτομα με τα οποία διαμένουν (με τους δύο γονείς ή με έναν από τους δύο γονείς, την παρουσία ηλικιωμένου ατόμου και την ύπαρξη αδερφών). Ωστόσο, σημειώθηκαν στατιστικώς σημαντικές διαφορές στις κλίμακες αυτές ως προς το αν κάποιος από την οικογένεια ανήκει σε ευπαθή ομάδα μετά από ελέγχους t-test ($t(-2,14), p = 0,033$). Πιο συγκεκριμένα, οι μαθητές που είχαν κάποιο άτομο στην οικογένεια που ανήκει σε ευπαθή ομάδα παρουσίασαν χαμηλότερα επίπεδα άγχους-προδιάθεσης ($M = 31,86, SD = 10,59$) σε σύγκριση με τους συμμαθητές τους που δεν είχαν ($M = 35,40, SD = 11,93$).

Επιπλέον, δεν βρέθηκαν στατιστικώς σημαντικές διαφορές στα επίπεδα του άγχους ως προς το αν έχει νοσήσει κάποιος από την οικογένεια από Covid-19 μετά από ελέγχους t-test. Ωστόσο, αξίζει να αναφερθεί ότι υπήρξαν αρκετά παιδιά που απάντησαν αρνητικά στη νόσηση από Covid-19 κάποιου μέλους στην οικογένεια ($n = 161$) έναντι όσων αποκρίθηκαν θετικά ($n = 26$).

Συζήτηση

Σκοπός της παρούσας μελέτης υπήρξε η διερεύνηση των επιπέδων ψυχικής ανθεκτικότητας και του άγχους σε μαθητές των δύο τελευταίων τάξεων του Δημοτικού, παρουσιάζοντας αρχικά ευρήματα για την ψυχική υγεία και τη συμπεριφορά ενός δείγματος μαθητών σχολικής ηλικίας μέσα από αναφορές των ίδιων των μαθητών κατά τη διάρκεια της πανδημίας.

Παρά τις ανησυχίες και τους προβληματισμούς των ειδικών για τις αντίξοες συνθήκες που προκλήθηκαν από την πανδημία, τους συνεχείς εγκλεισμούς και τα περιοριστικά μέτρα, οι μαθητές φάνηκε ότι επέδειξαν ανθεκτικότητα και διαχειρίστηκαν αποτελεσματικά τις πρωτόγνωρες αυτές καταστάσεις. Πιο συγκεκριμένα, διαπιστώθηκε ότι τα παιδιά παρουσίασαν υψηλά επίπεδα ανθεκτικότητας στην παρούσα μελέτη, εύρημα που συμφωνεί με άλλες πρόσφατα δημοσιευμένες μελέτες που διεξήχθησαν με αντίστοιχους πληθυσμούς που επλήγησαν στην Ιταλία (Cusinato et al., 2020) και την Κίνα (Tso et al., 2020). Σε αυτήν την ηλικία, ο εγκλεισμός και η απομάκρυνση από την παρέα των συνομηλίκων έγινε αποδεκτή ευκολότερα συγκριτικά με τους εφήβους που αντέδρασαν στις απαγορεύσεις, όσο και με παιδιά μικρότερης ηλικίας (4-6 ετών) που λόγω ακριβώς της ηλικίας και της γνωστικής τους ανάπτυξης δεν αντιλαμβάνονται την κρισιμότητα των συνθηκών και τον υφιστάμενο κίνδυνο (Duan et al., 2020).

Αξίζει να σημειωθεί ότι η πλειοψηφία των παιδιών ανέφερε ότι κατά την περίοδο του εγκλεισμού ασχολείτο με δημιουργικές δραστηριότητες όπως μουσική, ζωγραφική και αθλητισμό. Το συγκεκριμένο εύρημα φαίνεται να σχετίζεται με τα υψηλά επίπεδα ανθεκτικότητας καθώς αυτό διαπιστώθηκε και σε άλλες μελέτες όπου τα παιδιά κατά την περίοδο του εγκλεισμού ασχολούνταν με δημιουργικές δραστηριότητες εντός σπιτιού, στον κήπο ή είχαν τη δυνατότητα για έναν περιορισμένο χρονικά περίπατο εκδηλώνοντας μικρότερης έντασης συμπεριφορικά και συναισθηματικά προβλήματα (Brooks et al., 2020· Orgile et al., 2020).

Επιπλέον, δεν σημειώθηκαν διαφυλικές διαφορές ως προς την ψυχική ανθεκτικότητα όπως και σε ανάλογη έρευνα στην Ιταλία (Cusinato et al., 2020). Γενικά, τα ευρήματα για το φύλο και την ψυχική ανθεκτικότητα δείχνουν ότι οι άνδρες επιδεικνύουν υψηλότερα επίπεδα ανθεκτικότητας συγκριτικά με τις γυναίκες ιδιαίτερα όταν έρχονται αντιμέτωπες με στρεσογόνα γεγονότα, καθώς η ψυχική δυσφορία και τα προβλήματα αυξάνονται, ενώ σημειώνουν επιπρόσθετο στρες και χαμηλή αυτοεκτίμηση (Brooks et al., 2020· Brouard et al., 2020).

Ως προς τη σχολική επίδοση, όπως αναμενόταν βρέθηκε ότι οι μαθητές που χαρακτήρισαν την σχολική τους επίδοση «άριστη» και «πολύ καλή» ανέφεραν υψηλότερα επίπεδα ανθεκτικότητας συγκριτικά με τους μαθητές που την χαρακτήρισαν ως «μέτρια» και «χαμηλή και πολύ χαμηλή». Μια ερμηνεία για αυτό το εύρημα είναι ότι το σχολικό περιβάλλον και η ενασχόληση με τα μαθήματα που οδηγεί σε καλή επίδοση ενδέχεται να λειτουργήσουν ως προστατευτικοί παράγοντες για την ενίσχυση του εαυτού και της ψυχικής ενδυνάμωσης (Masten & Motti-Stefanidi, 2020· Πολυχρόνη, Κουτρίκη, & Αντωνίου, 2017). Εντούτοις, πρέπει να σημειωθεί ότι οι μαθητές που ανέφεραν χαμηλή και μέτρια επίδοση ήταν αρκετά λιγότεροι από τις υπόλοιπες ομάδες. Τέλος, ο τύπος της οικογένειας και το αν διαμένουν με τους δυο γονείς ή τον έναν ή/και με κάποιο ηλικιωμένο άτομο, δεν φάνηκε να διαφοροποιούσαν τα επίπεδα ανθεκτικότητας.

Επιπρόσθετα, δεν παρατηρήθηκαν μεταξύ των συμμετεχόντων διαφορές στο άγχος ως προς το φύλο και τα πρόσωπα με τα οποία διαμένουν τα παιδιά, όπως και με την ύπαρξη αδερφών. Η κατάσταση που επικράτησε στην Ελλάδα και οι υφιστάμενοι οικογενειακοί δεσμοί ενδεχομένως να συνέβαλαν στην εμφάνιση περιορισμένων συμπτωμάτων τόσο άγχους όσο και διαταραχή στρες μετά από ψυχοτραυματικό γεγονός δεδομένου ότι στην Ιταλία τα παιδιά σημείωσαν σοβαρότερα συμπτώματα (Davico et al., 2021).

Επιπρόσθετα, μελέτες που έχουν διεξαχθεί μετά την έναρξη και την ταχεία εξάπλωση του Covid-19 αναφέρουν ότι η ψυχική υγεία των παιδιών έχει τεθεί σε κίνδυνο. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα άλλων ερευνών διαπιστώνεται ότι

τα παιδιά εμφάνισαν συμπτώματα άγχους, στρες, διαταραχές στον ύπνο και στην πρόσληψη τροφής ενώ η υπερκινητικότητα και η διάσπαση προσοχής ήταν οι βασικές συμπεριφορικές δυσκολίες (Cusinato et al., 2020· Xie et al., 2020). Ωστόσο, φάνηκε να υπάρχει διαφορά στον αντίκτυπο των επιπτώσεων της πανδημίας στα παιδιά μεταξύ των χωρών. Στην Κίνα, τα παιδιά εμφάνισαν συμπτώματα άγχους και Διαταραχής Στρες μετά από Ψυχοτραυματικό Γεγονός σε μεγαλύτερο βαθμό από αυτά των χωρών της Δυτικής Ευρώπης, ενώ αντίστοιχη εικόνα παρατηρήθηκε στον ευρωπαϊκό χώρο και κυρίως στην Ιταλία και την Ισπανία όπου η επιδημιολογική εικόνα ήταν πιο σοβαρή συγκριτικά με τη Γερμανία και άλλες ευρωπαϊκές χώρες (Ravens-Sieberer et al., 2021).

Αξίζει να σημειωθεί ότι τα επίπεδα άγχους ήταν χαμηλότερα στα παιδιά που ανέφεραν ότι κάποιος από την οικογένεια ανήκε σε ευπαθή ομάδα σε σύγκριση με τους συμμαθητές τους που δεν είχαν. Πιθανολογείται ότι τα παιδιά αυτά ήταν πιο προσεκτικά και ακολουθούσαν με μεγαλύτερη συνέπεια τα μέτρα προστασίας έναντι στο κορωνοϊό, επειδή δεν ήθελαν να θέσουν σε κίνδυνο το ευάλωτο μέλος της οικογένειάς τους. Από την προ-Covid εποχή, τα παιδιά έχουν εκπαιδευτεί να τηρούν τα γενικότερα μέτρα για την προστασία της δημόσιας και της δικής τους υγείας νιώθοντας, έτσι, πιο ασφαλή. Και στην προκειμένη περίπτωση κατάφεραν να παραμείνουν πιο ήρεμα προστατεύοντας τους οικείους τους (Varma et al., 2021).

Τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας υπόκεινται σε ορισμένους περιορισμούς. Αρχικά, πρόκειται για μια συγχρονική έρευνα και επομένως δεν μπορεί να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι τα εν λόγω ευρήματα ως προς τις εξεταζόμενες μεταβλητές αποτελούν σαφή επίδραση της πανδημίας. Επίσης, τα δεδομένα προέρχονται από ερωτηματολόγια αυτοαναφοράς, τα οποία συμπληρώθηκαν ηλεκτρονικά από παιδιά καθώς στάλθηκαν στους γονείς και τους κηδεμόνες τους και κατ' επέκτασιν οι συνθήκες της συμπλήρωσης και ο βαθμός καθοδήγησης των ενηλίκων δεν είναι δυνατό να προσδιοριστεί. Ας σημειωθεί ότι οι περισσότερες μελέτες που έχουν δημοσιευτεί και αφορούν παιδιά, δεν στηρίζονται σε αναφορές των ίδιων των παιδιών αλλά καταγράφονται οι απόψεις των γονέων για εκείνα.

Επίσης, οι μαθητές δεν ανέφεραν αν διέμεναν σε αστικά κέντρα ή την περιφέρεια, προκειμένου να εντοπιστούν στοιχεία που αφορούν τα διαθέσιμα μέσα και τους πόρους που διέθεταν για την αντιμετώπιση της μόλυνσης από τον ιό αλλά και των τρόπων και μέσων αξιοποίησης του ελεύθερου χρόνου τους εν καιρώ εγκλεισμού. Τέλος, το δείγμα θεωρείται σχετικά περιορισμένο και δεν είναι δυνατή η γενίκευση των αποτελεσμάτων στον γενικό πληθυσμό αυτής της ηλικιακής ομάδας.

Ιδιαίτερης σημασίας κρίνεται η διεξαγωγή μεγάλης κλίμακας έρευνα εθνικής εμβέλειας με τη συμμετοχή μαθητών από πολλές και διαφορετικές περιο-

χές της χώρας ώστε να διερευνηθούν και άλλες μεταβλητές που σχετίζονται με την ψυχική υγεία των παιδιών και των εφήβων και ιδιαιτέρως μακροπρόθεσμα μετά την επάνοδο στην προ-Covid εποχή και την αποκαλούμενη «κανονικότητα» της προτέρας κατάστασης. Η παρακολούθηση της ψυχικής υγείας των παιδιών και ο εντοπισμός εκείνων που ανήκουν σε ομάδες υψηλού κινδύνου για ανάπτυξη προβλημάτων θα αποτελέσει το πρώτο και ταυτόχρονα το καθοριστικό βήμα για την κατάλληλη υποστήριξή τους.

Βιβλιογραφία

- Αντωνίου, Α.-Σ., Greenglass, E., Δημόπουλος, Μ.-Α., Χρούσος, Γ., Παπαγεωργίου, Χ., & Τούντας, Γ. (2021). Στρατηγικές αντιμετώπισης αντίξων καταστάσεων, αντιλαμβανόμενο αίσθημα απειλής και πηγές κοινωνικής υποστήριξης σε ενηλίκους κατά την περίοδο της πανδημίας COVID-19. *Ψυχολογία: Το περιοδικό της Ελληνικής Ψυχολογικής Εταιρείας*, 26(3), 165-180.
- Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N., & Rubin, G. J. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: Rapid review of the evidence. *The Lancet*, 395(10227), 912-920.
- Brouard, S., Vasilopoulos, P., & Becher, M. (2020). Sociodemographic and psychological correlates of compliance with the Covid-19 public health measures in France. *Canadian Journal of Political Science*, 53(2), 253-258.
- Bruce-Barrett, C., Matlow, A., Rafman, S., & Samson, L. (2007). Pandemic influenza planning for children and youth: Who's looking out for our kids?. *Healthcare Management Forum*, 20(1), 20-24.
- Cusinato, M., Iannattone, S., Spoto, A., Poli, M., Moretti, C., Gatta, M., & Miscioscia, M. (2020). Stress, resilience, and well-being in Italian children and their parents during the COVID-19 pandemic. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(22), 8297.
- Cui, Y., Li, F., Leckman, J. F., Guo, L., Ke, X., Liu, J., ... & Li, Y. (2021). The prevalence of behavioral and emotional problems among Chinese school children and adolescents aged 6–16: A national survey. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 30(2), 233-241.
- Dalton, L., Rapa, E., & Stein, A. (2020). Protecting the psychological health of children through effective communication about COVID-19. *The Lancet Child & Adolescent Health*, 4(5), 346-347.
- Duan, L., Shao, X., Wang, Y., Huang, Y., Miao, J., Yang, X., & Zhu, G. (2020). An investigation of mental health status of children and adolescents in china during the outbreak of COVID-19. *Journal of Affective Disorders*, 275, 112-118.

- Dvorsky, M. R., Breaux, R., & Becker, S. P. (2020). Finding ordinary magic in extraordinary times: child and adolescent resilience during the COVID-19 pandemic. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 1(1), 1-3.
- Fouda, A., Mahmoudi, N., Moy, N., & Paolucci, F. (2020). The COVID-19 pandemic in Greece, Iceland, New Zealand, and Singapore: Health policies and lessons learned. *Health Policy and Technology*, 9(4), 510-524.
- Garcia de Avila, M. A., Hamamoto Filho, P. T., Jacob, F. L. D. S., Alcantara, L. R. S., Berghammer, M., Jenholt Nolbris, M., ... & Nilsson, S. (2020). Children's anxiety and factors related to the COVID-19 pandemic: An exploratory study using the children's anxiety questionnaire and the numerical rating scale. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(16), 1-13.
- Gassman-Pines, A., Ananat, E. O., & Fitz-Henley, J. (2020). COVID-19 and parent-child psychological well-being. *Pediatrics*, 146(4), 1-11.
- Hoffman, J. (2012). *Kids can cope: Parenting resilient children at home and school*. The Psychology Foundation of Canada & Desjardins Financial Security. Ανακτήθηκε από: <http://hpri.fullerton.edu/Community/documents/ResilienceChildrenBooklet.pdf>
- Jiao, W. Y., Wang, L. N., Liu, J., Fang, S. F., Jiao, F. Y., Pettoello-Mantovani, M., & Somekh, E. (2020). Behavioral and emotional disorders in children during the COVID-19 epidemic. *The Journal of Pediatrics*, 221, 264-282.
- Καρτέρης, Β., & Αντωνίου, Α.-Σ. (2017). Αγχώδεις Διαταραχές σε μαθητές Δημοτικού: Συγκριτική μελέτη μεταξύ αγοριών και κοριτσιών. *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 34(63), 57-70.
- Kaye-Kauderer, H., Feingold, J. H., Feder, A., Southwick, S., & Charney, D. (2021). Resilience in the age of COVID-19. *British Journal Psychology Advances*, 27(3), 166-178.
- Killgore, W. D., Taylor, E. C., Cloonan, S. A., & Dailey, N. S. (2020). Psychological resilience during the COVID-19 lockdown. *Psychiatry Research*, 291(1), 113216. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.113216>
- Koning, N., Hagedoorn, N., Stams, G. J. J., Assink, M., & van Dam, L. (2021). What makes Dutch youth comply with preventive COVID-19 measures? An explorative study. *Journal of Community Psychology*, 1, 1-13.
- Kyu, H. H., Pinho, C., Wagner, J. A., Brown, J. C., Bertozzi-Villa, A., Charlson, F. J., ... & Yonemoto, N. (2016). Global and national burden of diseases and injuries among children and adolescents between 1990 and 2013: Findings from the global burden of disease 2013 study. *JAMA Pediatrics*, 170(3), 267-287.
- Lavigne-Cerván, R., Costa-López, B., Juárez-Ruiz de Mier, R., Real-Fernández,

- M., Sánchez-Muñoz de León, M., & Navarro-Soria, I. (2021). Consequences of COVID-19 confinement on anxiety, sleep and executive functions of children and adolescents in Spain. *Frontiers in Psychology*, 12(1), 334-346.
- Liebenberg, L., Ungar, M., & LeBlanc, J. C. (2013). The CYRM-12: A brief measure of resilience. *Canadian Journal of Public Health*, 104(2), 131-135.
- Lima, C. K. T., de Medeiros Carvalho, P. M., Lima, I. D. A. A. S., de Oliveira Nunes, J. V. A., Saraiva, J. S., de Souza, R. I., ... & Neto, M. L. R. (2020). The emotional impact of Coronavirus 2019-nCoV (new Coronavirus disease). *Psychiatry Research*, 287 (112915), 1-2 <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.112915>
- Liu, J. J., Bao, Y., Huang, X., Shi, J., & Lu, L. (2020). Mental health considerations for children quarantined because of COVID-19. *The Lancet Child & Adolescent Health*, 4(5), 347-349.
- Liu, J. J., Reed, M., & Girard, T. A. (2017). Advancing resilience: An integrative, multi-system model of resilience. *Personality and Individual Differences*, 111, 111-118.
- Liu, N., Zhang, F., Wei, C., Jia, Y., Shang, Z., Sun, L., ... & Liu, W. (2020). Prevalence and predictors of PTSS during COVID-19 outbreak in China hardest-hit areas: Gender differences matter. *Psychiatry Research*, 287, 112921.
- Luther, S. S. (2006). Resilience in development: A synthesis of research across five decades. In D. Cicchetti & D. J. Cohen (Eds.), *Developmental Psychopathology: Risk, Disorder, and Adaptation* (pp. 739-795). New York, NY: John Wiley & Sons.
- Ma, Z., Idris, S., Zhang, Y., Zewen, L., Wali, A., Ji, Y., ... & Baloch, Z. (2021). The impact of COVID-19 pandemic outbreak on education and mental health of Chinese children aged 7–15 years: an online survey. *BMC Pediatrics*, 21(1), 1-8.
- Mactavish, A., Mastronardi, C., Menna, R., Babb, K. A., Battaglia, M., Amstadter, A. B., & Rappaport, L. M. (2021). Children's Mental Health in Southwestern Ontario during Summer 2020 of the COVID-19 Pandemic. *Journal of the Canadian Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 30(3), 177-183.
- Madrid, P. A., Grant, R., Reilly, M. J., & Redlener, N. B. (2006). Challenges in meeting immediate emotional needs: Short-term impact of a major disaster on children's mental health: Building resiliency in the aftermath of Hurricane Katrina. *Pediatrics*, 117(4), 448-453.
- Magklara, K., Lazaratou, H., Barbouni, A., Poulas, K., Farsalinos, K., & Coronavirus Greece Research Group. (2020). Impact of COVID-19 pandemic and lockdown measures on mental health of children and adolescents in

- Greece. *MedRxiv.*, 4, 1-16.
- Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*, 56(3), 227.
- Masten, A. S. (2019). Resilience from a developmental systems perspective. *World Psychiatry*, 18(1), 101-102.
- Masten, A. S., & Motti-Stefanidi, F. (2020). Multisystem resilience for children and youth in disaster: Reflections in the context of COVID-19. *Adversity and Resilience Science*, 1(2), 95-106.
- Motti-Stefanidi, F. (2018). Resilience among immigrant youth: The role of culture, development and acculturation. *Developmental Review*, 50, 99-109.
- Naeem, Z., Choudhry, H., Bareach, G., Naseem, S., Rafi, S., & Mangrio, S. (2020). Mental health issues during COVID-19 pandemic. *Journal of Shifa Tameer-e-Millat University*, 3(2), 122-127.
- Orgilés, M., Morales, A., Delvecchio, E., Mazzeschi, C., & Espada, J. P. (2020). Immediate psychological effects of the COVID-19 quarantine in youth from Italy and Spain. *Frontiers in Psychology*, 11(01), 2986.
- Patrick, S. W., Henkhaus, L. E., Zickafoose, J. S., Lovell, K., Halvorson, A., Loch, S., ... & Davis, M. M. (2020). Well-being of parents and children during the COVID-19 pandemic: a national survey. *Pediatrics*, 146(4), 1-8.
- Polanczyk, G. V., Salum, G. A., Sugaya, L. S., Caye, A., & Rohde, L. A. (2015). Annual research review: A meta-analysis of the worldwide prevalence of mental disorders in children and adolescents. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 56(3), 345-365.
- Πολυχρόνη, Φ., Κουτρίκη, Μ., & Αντωνίου, Α.-Σ. (2017). Τα αναγνωστικά κίνητρα και οι στρατηγικές κατανόησης μαθητών Ε' και ΣΤ' τάξης Δημοτικού με και χωρίς μαθησιακές δυσκολίες. *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 64, 136-155.
- Prime, H., Wade, M., & Browne, D. T. (2020). Risk and resilience in family well-being during the COVID-19 pandemic. *American Psychologist*, 75(5), 631-643.
- Priolo Filho, S. R., Goldfarb, D., Zibetti, M. R., & Aznar-Blefari, C. (2020). Brazilian child protection professionals' resilient behavior during the COVID-19 Pandemic. *Child Abuse & Neglect*, 110, 104701.
- Psychountaki, M., Zervas, Y., Karteroliotis, K., & Spielberger, C. (2003). Reliability and validity of the Greek version of the STAIC. *European Journal of Psychological Assessment*, 19(2), 124-130.
- Ravens-Sieberer, U., Kaman, A., Erhart, M., Devine, J., Schlack, R., & Otto, C. (2021). Impact of the COVID-19 pandemic on quality of life and mental health in children and adolescents in Germany. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 38(1), 1-11.

- Ritchie, H., Mathieu, E., Rodés-Guirao, L., Appel, C., Giattino, C., Ortiz-Ospina, E., Hasell, J., Macdonald, B., Beltekian, D., & Roser, M. (2020). Coronavirus Pandemic (COVID-19)- the data. *Published online at OurWorldInData.org*. Retrieved from: <https://ourworldindata.org/coronavirus-data>
- Saurabh, K., & Ranjan, S. (2020). Compliance and psychological impact of quarantine in children and adolescents due to Covid-19 pandemic. *The Indian Journal of Pediatrics*, 87, 532-536.
- Siachpazidou, D. I., Kotsiou, O. S., Chatziparasidis, G., Papagiannis, D., Vavougiou, G. D., Gogou, E., ... & Gourgoulisanis, K. I. (2021). Action and reaction of pre-primary and primary school-age children to restrictions during COVID-19 pandemic in Greece. *Journal of Personalized Medicine*, 11(6), 451-462.
- Spielberger, C.D., Edwards, C.D., Lushene, R.E., Montuori, J., & Platzek, D. (1973). *Preliminary manual for the State-Trait Anxiety Inventory for Children*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Tso, W. W., Wong, R. S., Tung, K. T., Rao, N., Fu, K. W., Yam, J. C., ... & Wong, I. C. (2020). Vulnerability and resilience in children during the COVID-19 pandemic. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 8(1), 1-16.
- Usher, K., Durkin, J., & Bhullar, N. (2020). The COVID-19 pandemic and mental health impacts. *International Journal of Mental Health Nursing*, 29(3), 315-318. doi: 10.1111/inm.12726
- Verger, N. B., Urbanowicz, A., Shankland, R., & McAloney-Kocaman, K. (2021). Coping in isolation: predictors of individual and household risks and resilience against the COVID-19 pandemic. *Social Sciences & Humanities Open*, 3(1), 100123.
- Viner, R. M., Russell, S. J., Croker, H., Packer, J., Ward, J., Stansfield, C., ... & Booy, R. (2020). School closure and management practices during coronavirus outbreaks including COVID-19: A rapid systematic review. *The Lancet Child & Adolescent Health*, 4(5), 397-404.
- Wang, C., Pan, R., Wan, X., Tan, Y., Xu, L., Ho, C. S., & Ho, R. C. (2020). Immediate psychological responses and associated factors during the initial stage of the 2019 coronavirus disease (COVID-19) epidemic among the general population in China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(5), 1-25.
- World Health Organization (2020). Coronavirus disease (COVID-19), Ανακτήθηκε από: https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200719-covid-19-sitrep-181.pdf?sfvrsn=82352496_2.
- Xie, X., Xue, Q., Zhou, Y., Zhu, K., Liu, Q., Zhang, J., & Song, R. (2020). Mental health status among children in home confinement during the coronavirus

disease 2019 outbreak in Hubei Province, China. *JAMA Pediatrics*, 174(9), 898-900.

Yue, J., Zang, X., Le, Y., & An, Y. (2020). Anxiety, depression and PTSD among children and their parent during 2019 novel coronavirus disease (COVID-19) outbreak in China. *Current Psychology*, 11(1), 1-8.

Zhou, S. J., Zhang, L. G., Wang, L. L., Guo, Z. C., Wang, J. Q., Chen, J. C., ... & Chen, J. X. (2020). Prevalence and socio-demographic correlates of psychological health problems in Chinese adolescents during the outbreak of COVID-19. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 29(6), 749-758.

Abstract

The outbreak of the new coronavirus disease and the sudden changes that occurred caused a negative impact on the mental health of children. The purpose of this study was to investigate the levels of resilience and anxiety in 5th and 6th-grade students during the second and third waves of the Covid-19 pandemic. A total of 187 primary school students (93 girls and 94 boys), aged 9-12 years, took part by completing an online questionnaire which was sent to their parents. The results showed that there were no differences in resilience in terms of gender, while there was a positive correlation between academic performance and resilience.

As regards trait-anxiety, it was found that children who had a person in their environment belonging to a vulnerable group reported higher levels of resilience during the quarantine period and lower levels of anxiety.

Key-words: Covid-19, children, resilience, anxiety

Αλέξανδρος-Σταμάτιος Αντωνίου

Αναπλ. Καθηγητής ΠΤΔΕ-ΕΚΠΑ

Ιπποκράτους 20, Αθήνα

Τηλ.: 210-3688535

E-mail: as_antoniou@primedu.uoa.gr

Ειρήνη Παλιβάκου

Εκπαιδευτικός-MSc. Ειδική Αγωγή

E-mail: irenepalivakou@gmail.com